

Medicina medieval i literatura: un bon tàndem

Antònia Carré

SI VOLEM TENIR UNA DIMENSIÓ ÀMPLIA DE LA LITERATURA DE L'EDAT MITJANA és indefugible de contemplar els textos literaris a partir d'altres camps del saber que necessàriament han de complementar-los, perquè els atorguen una dimensió cultural que els emmarca plenament en l'època que els ha produïts. Així, per exemple, el llibre d'Albert Hauf demostra que els escriptors laics de la nostra baixa edat mitjana tenien uns coneixements teològics suficients per a bastir les seves obres (i només cal que pensem en la poesia d'Ausiàs Marc).

I si aquest transvasament es dona entre la teologia i la literatura, el podríem cercar també entre aquesta darrera i la medicina, una de les ciències (o arts) fonamentals en la formació universitària que s'arriba a difondre entre els no especialistes a partir dels tractats mèdics o de les enciclopèdies. A hores d'ara és prou sabut que la medicina i la literatura actuaven a l'edat mitjana com els vasos comunicants. Només cal pensar, per exemple, en l'*aegritudo amoris*, l'anomenat amor *hereos* en els textos, que és definit amb tota la seva simptomatologia i la teràpia que li és més adequada. La malaltia la

trobem explicada tant a través dels tractats de medicina com a través de les obres de ficció, des d'Ovidi fins al metge i escriptor Jaume Roig, passant pels trobadors, Boccaccio, Ausiàs Marc i tants altres. Per a situar-nos, tan sols cal recordar la imatge que plana pels versos del poeta valencià: les malalties, els metges (el més eficaç dels quals ha de ser necessàriament la dama) i els malalts que treuen el cap en les seves cobles decasil·làbiques. Pensem per un moment en la dissort d'aquell pobre biscaí paralític del poema 101, que es troba a Alemanya, i que no pot assenyalar el seu mal perquè no es pot moure, ni tampoc no el pot explicar, perquè ningú no serà capaç d'entendre la llengua que parla.

En aquestes pàgines no pretenc descobrir res de nou. Només contemplar quatre episodis prou coneguts de la nostra literatura més antiga des de la perspectiva de la medicina medieval, amb el convenciment que la seva lectura es pot veure així enriquida, o, si més no, ser objecte d'algunes matisacions. Per començar, continuem amb Ausiàs Marc. Concretament, parlarem del poema 24, aquell en què el poeta es queixa, adolorit, del mal d'amor, que en aquest cas es concreta en la concupiscència que el domina i que ell voldria foragitar del seu pensament i del seu cos. Per això, Marc utilitza aquí una de les seves comparacions més terribles, que produeix efectes trasbalsadors encara en els joves lectors actuals, sobretot en els de sexe masculí, que no poden reprimir el seu horror davant de la castració imaginària: Marc ens diu que voldria fer com aquell castor caçat, que, per alliberar-se de la mort, s'arrenca amb les dents allò que del seu cos els caçadors cerquen, és a dir, els genitals. Els bestiari medievals (i textos enciclopèdics com el *Llibre del tresor* de Brunetto Latini) ja divulgaven aquesta creença i que la part més preciosa del cos dels castors s'utilitzava en la farmacologia per a obtenir perfums. Ausiàs Marc donarà a l'exemple un evident sentit moralitzador, que és extret també dels bestiari, però això ens allunya ara del discurs.

Si ens mirem l'episodi des d'un punt de vista mèdic, podem saber més coses: que hi ha tècniques anticonceptives (conegudes per la medicina des d'Hipòcrates) basades en la manipulació d'herbes, de minerals o de certes parts del cos d'animals, que actuen amb la

col·laboració de pràctiques supersticioses. Així, els òrgans sexuals dels animals serveixen de talismà, i l'esterilitat de la bèstia passa a la persona que la utilitza. Tròtula, la cèlebre metgessa de Salern, ens informa (al manuscrit francès 1327 de la Biblioteca Nacional de París, foli 75u.) que si una dona porta al damunt els botons d'una mostela, que s'ha deixat anar, aleshores no concebrà (com diu Sylvie Laurent, p. 33).

Des d'una perspectiva absolutament contrària, i també segons els tractats mèdics, les herbes i els òrgans d'animals serveixen per a lluitar contra l'esterilitat, si són ingerits per la persona que pateix el problema, ja sigui un home, ja sigui una dona. La mateixa Tròtula aconsella d'agafar el fetge i les boletes d'un porquet acabat de néixer, fer-los assecar, convertir-los en pols, fer-los beure a la persona estèril i llavors, diu, podrà infantar (ms. fr. 1327, foli 74 u.). Bernat de Gordon, en el seu divulgadíssim *Lilium medicinae*, va encara més lluny i es veu capaç de predir el sexe del futur infant amb aquest mètode conceptiu: "*Toma el testículo del verris, el derecho si quisiere empreñarse de macho e el izquierdo si quisiere fembra, sean desecados a la sombra e sean molidos*", com es pot llegir en l'edició castellana impresa a Sevilla el 1495 (llibre VII. 14, p. 320). Després s'ha de barrejar la pols amb unes quantes coses i prendre el beuratge, que sembla del tot infal·lible.

I encara n'hi ha més. A l'hora del part, les magnòlies del castor són útils, perquè, després del naixement de l'infant, el *castoreum* (els genitals del castor assecats) fa sortir la secundina, la membrana que recobreix la criatura a la matriu, la qual, si no s'extreu, pot provocar infeccions mortals per a la mare. Tròtula, Guiu de Cauliac, Joan de Cuba (segons S. Laurent, p. 205) i també Bernat de Gordon (llibre VII. 17) dediquen sengles capítols a l'extracció de la placenta del cos matern. Aquest darrer explica que es poden emprar pòcimes per a evitar que es produeixi cap avortament, les quals contenen *castoreum* (VII. 15). I ara ve la inevitable pregunta: Marc desconeixia tot això o bé era conscient del doble ús que la medicina atribuïa als òrgans sexuals de determinats animals? M'inclino a pensar que la comparació amb el castor ausiasmarquiana, amb el clar sentit de repressió sexual que té, no és innocent del tot...

I ara podríem parlar de la cèlebre història de l'engendrament del rei Jaume I el Conqueridor. La relaten el *Llibre dels fets* del mateix rei, amb força austeritat, i les *Cròniques* de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner, aquesta darrera amb més detalls i un to ben novel·lesc. El que ens interessa ara, però, és la narració que en fa Desclot. Al capítol quart ens explica com Maria de Montpeller és introduïda d'incògnit en la cambra del rei, que jeu amb ella perquè es pensa que és qui en realitat no és. I en aquella única vegada, diu Desclot, el rei la va prenyar d'un fill. I la reina, com que era molt sàvia, quan reconeix que està embarassada es descobreix davant del seu marit. El rei no s'enutja per l'engany, ja que, al capdavall, el que ha fet és assegurar descendència per a la Corona d'Aragó.

És realment admirable la subtileza de la reina Maria, encara que no és pas l'única dona que, acabat de fer l'amor, sap notar que al cap de nou mesos, si tot va bé, infantarà un fill. També la Melusina de Jean d'Arras passa per una experiència semblant, i en diverses ocasions (l'estratègia funciona encara el 1995 a la pel·lícula *Gazon maudit* de Josiane Balasko). Però Melusina és un personatge de ficció, i Maria de Montpeller és feta de carn i ossos. La sorprenent escena de la *Crònica* de Desclot podria ser interpretada a partir de determinades creences supersticioses que en aquella reial ocasió no van fallar. Però també es pot llegir amb ulls de metge, car aquests ens informen que segons com ha tingut lloc el coit es pot saber de manera immediata si s'ha concebut o no. Si la dona sent esgarriances o dolor a les cuixes després del coit és que "ja està prenyats", diuen els *Secrets d'Albert* (S. Laurent, p. 114), però el senyal més evident de tots és "*que parece al varón que la verga queda seca después del coitu*". I ara llegim Bernat de Gordon (llibre VII. 15, p. 321). Aquest mateix autor té un interessant capítol on relata amb tot luxe de detalls com s'ho han de fer els esposos per a tenir fills, perquè no oblidem que l'únic objectiu de la sexualitat és, a l'edat mitjana, la procreació, acceptada només dins del matrimoni:

"La manera como se ha de echar el varón con la muger. *Deven ser ambos templados en comer e beber e ordenados en las otras seis cosas non naturales, e el cibo digesto e las superfluidades alcançadas, después de la media noche e ante del día el varón deve despertar a*

la fembra, fablando, besando, abraçando e tocando las tetas e el pendejo e el periteneón e todo aquesto se faze por que la muger cobdicie, que las dos simientes concurran juntamente, porque las mugeres más tarde lançan la esperma. E quando la muger comiença a fablar quasi tartamudeando, entonces dévense juntar en uno e poco a poco deven fazer coitu e dévese juntar de todo en todo con el pendejo de la muger en tal manera que el aire non pueda entrar entre ellos. E después que hayan echado la simiente, deve estar el varón sobre la muger sin fazer movimiento alguno, que no se levante luego, e después que se levantare de sobre, la muger deve estender sus piernas e estar papa arriba e duerma si pudiere, que es mucho provechoso, e non fabla, ni tosca. E estas cosas fazen mucho, para el retenimiento de la simiente, e después que sintiere que está la simiente en la madre, o esté echada o ande mansamente, si necessario fuere.” (VII, 14, p. 321. El darrer subratllat és meu).

I després d'aquesta llarga citació tornem a la *Crònica* de Bernat Desclot. Ens diu que “el rei menà son solaç ab la dona sa muller, e ella no parlà gaire per tal que no la regonegués tro que hac jagut ab ella, e en aquella vegada emprenyà-la d'un fill”. (p. 52) Hem de pensar que la reina només es mantingué en silenci per no ser reconeguda? O és que potser alguna llevadora li havia explicat com s'havia de comportar en una tal ocasió per a tenir èxit en l'empresa? Perquè l'ocasió era, pel que sembla, irrepetible...

Jaume Roig també utilitzarà aquest episodi al seu *Espill*, per bé que amb una intencionalitat ben diferent de la que movia els autors que escrivien amb voluntat historicista. Roig esmenta el cas de Maria de Montpeller en una llarga enumeració d'exemples de lascívia femenina, però les intencions moralitzadores i alhora còmiques del metge de València no vénen al cas aquí. El que sí que hi ve és un petit fragment dedicat a les dides. La lactància és fonamental en el puerperi medieval, i l'alimentació del nadó, una qüestió vital que totes les mares havien de resoldre. Com se sap, les pobres alletaven els seu propis fills, i les riques llogaven els serveis de dones que ho podien fer la mar de bé. L'*Espill*, amb la seva declarada misogínia, explica que el fill del protagonista-narrador mor perquè la seva mala mare, que s'havia criat en un convent, es va ne-

gar a donar-li el pit i va canviar quaranta vegades de dida en la seva inconstància i negligència. I a l'única que podia haver fet bé la seva funció —perquè estava ben alimentada—, l'execrable esposa aconseguí de fer-la emmalaltir amb una dieta del tot insana (versos 5.233-5.243). Després, Jaume Roig farà dir a Salomó, en la seva crítica digressió sobre les dides, que la llet materna atorgava vicis o virtuts. O sigui, que les virtuts morals i els mals costums dels fills provenen molt més d'allò de què s'alimenten —evidentment de la llet que mamen— que no pas de l'herència paterna (versos 9.092-9.098).

La medicina s'encarregarà d'aclarir-nos aquest passatge. Segons els tractats, la lactància determinarà el caràcter del nen o de la nena, perquè les qualitats de la mare o de la dida es transmeten a través de la seva llet. Per tant, és fonamental escollir bé les dides. Cal que siguin ben alimentades, que siguin joves, netes, que siguin sanes i moderadament grasses. Almenys així ens ho explica Tròtula, que és la que més parla del tema (C.W. Atkinson, ps. 57-61). Hem de pensar que al metge Jaume Roig li va passar per alt tot això en escriure aquests versos? Si encara us en queda algun dubte, vegeu el que diu una mica més avall: que les dides embriagues comuniquen la seva plaga al petitet i que les bagasses també, que les jueves els crien porucs i les poc sàvies els fan beneits. Les que no tenen llet els crien primets i magres i al final els acaben matant de fam (versos 9.119-9.131)...

No es pot acabar aquesta relació sense esmentar el *best-seller* de les lletres medievals, i em refereixo òbviament a *Tirant lo Blanc*. Ben segur que recordeu aquella fabulosa escena escopofílica del capítol 231, en què Tirant, amagat dins d'un armari, contempla pel forat del pany el cos nu de Carmesina que s'està banyant. I la donzella Plaerdemavida la il·lumina amb una espelma mentre va cantant les excel·lències de la seva bellesa i diu el que faria el cavaller Tirant si fos allí... Joanot Martorell sap perfectament com afegir intensitat eròtica i morbositat a l'episodi: precisament a través del forat del pany, invisible als ulls de la princesa.

I després d'aquesta memorable escena, ve aquella tan coneguda de Tirant i Carmesina ajaguts al mateix llit, amb Plaerdemavida al

capçal amb una mà al cap de cada un i indicant a Tirant amb una lleu pressió quan pot acaronar el cos mig adormit que té al costat i quan ha de frenar els seus instints. Però abans, entre el bany i el llit, Carmesina ha pres un ressopó: “Lo bany acabat, portaren a la Princesa la col·lació, que fon d’un parell de perdus ab malvesia de Candia e après una dotzena d’ous ab sucre e ab canyella. Após se posà en lo llit per dormir.” (p. 699)

Llegim ara el llibre VII. 1 del *Lilio de medicina* de Bernat de Gordon, on se’ns informa dels aliments que estimulen el coit. La llista és llarga, però hi trobem aquests: “*gallinas e perdizes e faisanes*”, “*los huevos blandos para sorber*”, “*el vino dulce*” (p. 303). Tothom sap que la malvasia que Carmesina es va beure és un vi dolç. Pel que fa als ous amb sucre i canyella, ignoro com es devien menjar. Us sembla que Martorell decideix a l’atzar la dieta que convé a la princesa abans d’enllitar-se, en el context en què ho farà? Llàstima que el novel·lista no ens digui que fou la picardiosa Plaerdemavida qui encarregà les menges als cuiners...

Les postres acostumen a ser una fruita. Ajuden a tirar avall un àpat suculent. A Carmesina n’hi hauria convingut una, qualsevol, una mica de raïm, o una pera. I com la magdalena proustiana, la pera em fa recordar Mercè Rodoreda i *La plaça del Diamant*. El temor a les relacions sexuals que manifesta Colometa al llarg de tota la novel·la és cosa sabuda, només cal pensar en la nit de noces i en la por que tenia de morir partida. El part del capítol 11 és prou eloqüent en aquest sentit. Havent parit, quan es mira el nen acabat de néixer, Colometa escolta les instruccions de la llevadora que li ensenya com l’haurà de banyar:

“—Abans de néixer som com peres: tots hem estat penjats per aquesta corda.” (p. 79)

Una metàfora extreta de la cultura popular fa la seva aparició aquí. Però resulta que la medicina medieval també la utilitza: segons els tractats, el fetus s’alimenta amb la sang menstrual de la mare a través del melic. Alguns textos comparen el cordó umbilical amb el peduncle de la pera o de la poma, utilitzant una analogia d’origen hindú que ja havia fet servir Hipòcrates (C. Thomasset, p. 133). La tradició oral i secular es deu haver encarregat de fer-la

arribar des dels llibres de medicina medievals fins a la ploma de Mercè Rodoreda. I és que les implicacions entre medicina i literatura han perviscut fins als nostres dies: en Jaume Roig tenim un exemple medieval que aglutina les dues professions, però ho han fet també autors de la talla d'Arthur Conan Doyle, Pío Baroja, Màrius Torres, Llorenç Villalonga, Alfred Döblin... i la llista no pretén de cap manera ser exhaustiva.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Les obres citades corresponen a les referències següents: Jean Arras, *Melusina o la noble historia de Lusignan*, traducció de Carlos Alvar (Madrid, Siruela, 1982); Clarissa W. Atkinson, *The Oldest Vocation. Christian Motherhood in the Middle Ages* (Ithaca-Londres, Cornell University Press, 1991); Bernat Desclot, *Crònica*, "MOLC", núm. 76 (Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1982); Bernardo Gordonio, *Lilio de medicina* (edició crítica de la versió espanyola, Sevilla 1945), ed. de John Cull i Brian Dutton, "Medieval Spanish Medical Text Series", núm. 31 (Madison 1991); Albert Hauf, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena* (València-Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990); Sylvie Laurent, *Naitre au Moyen Age* (París, Le Leopard d'Or, 1989); Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*, ed. de Martí de Riquer (Barcelona, Ariel, 1979); Jaume Roig, *Spill o Libre de consells* (Barcelona, Biblioteca Catalana, 1929-1950), ed. de Ramon Miquel i Planas; Mercè Rodoreda, *La plaça del Diamant* (Barcelona, El Club dels Novel·listes, 1980); Claude Thomasset, *Commentaire du Dialogue de Placides et Timéo* (París-Ginebra, Droz, 1982).